

Mesnevîhân Bir Müceddidiyye Şeyhi: Neccâr-Zâde Mustafa Rıza'nın Hayatı ve Tasavvufî Görüşleri

Halil İbrahim ŞİMŞEK
Yard. Doç. Dr.
Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi

Giriş

İnsanlık tarihinin bir dönemine damgasını vurmuş olan Osmanlı'nın kültürel mirasına ait bilgileri tespit etmek ve değerlendirmek, bugün içinde bulunduğumuz Türk toplumunun sahip olduğu tarihsel değerlerin gün yüzüne çıkarılması bakımından oldukça önemlidir. Tarihi süreçte Osmanlı'nın düşünce ve kültür hayatını şekillendiren olgular arasında tasavvufî hayat ve buna bağlı olarak tasavvufî şiir veya diğer bir deyişle tekke şiiri önemli bir yer tutmaktadır.¹ Osmanlı topraklarında yaşayan pek çok sûfî, iç dünyalarını düzenleyen etkenleri şiirleriyle dile getirmeğe çalışmışlardır. Bu tutum, onların yaşadığı derûnî tecrübelerle de örtüşen bir durumdur. Onlar, yaşantılarında tecrübe ettikleri duygularını ve düşüncelerini şiirin gizemli söz dizimlerinde yansıtmaya çalışmışlardır.² Hemen her tasavvufî ekole mensup tekke şâiri olmasına rağmen, bunların arasında Nakşebendî şâirlerin çokluğu dikkat çekmektedir.³

Bu makalede, XVIII. (h.XII) Yüzyıl Osmanlı toplumunun tasavvufî düşünce ve edebiyatında seçkin bir yeri olan Neccâr-zâde Mustafa Rıza'nın (1090-1159/1679-1746) ortaya koyduğu tasavvuf anlayışı ve bu düşünceye ilişkin kavramlara bakışı tespit edilip değerlendirilecektir. Neccâr-zâde'nin birden çok tarikatta sülûkünü tamamlayarak icazet almış olması dikkat çekicidir. Onun müellif bir sûfî olmasının yanı sıra, kendi adıyla anılan tekkenin kurucusu ve şeyhi olması, ele alınması gereken bir başka önemli yönüdür. Ayrıca hayatının önemli bir kısmını vahdet-i şühûd öğretisini savunan Müceddidî bir neşveyle geçirmesine karşın, şiirlerinde vahdet-i vücûd anlayışını yoğun bir şekilde işlemesi bakımından da dikkate şayandır. Bu çalışmamızda Neccâr-zâde'nin yukarıda sıraladığımız yönlerini tespit etmekle birlikte onun

¹ Mahmut Erol Kılıç, *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İstanbul 2004, s. 36.

² Reuven Snir, "Modern Arap Şiirinde Yeni Sûfilik", çev.: Halil İbrahim Şimşek, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2002, c. I, sayı: 1, s. 369; Kılıç, *age*, ss. 85-86.

³ Mustafa İsen, *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Ankara 1997, s. 217.

Nakşbendiyye-Müceddidiyye mensubu olarak Mesnevîhân kimliğine de işaret etmeği düşündük.

Bilindiği üzere Mevlânâ Celaleddin-i Rûmî (ö.670/1272) Osmanlı toplumunda kabul gören çeşitli tasavvufî ekollere mensup pek çok sûfî üzerinde etkili olmuştur.⁴ Bu bağlamda onun, XVIII. (h.XII) yüzyıl Nakşbendî-Müceddidî sûfilerinin de ilgisine mazhar olduğu anlaşılmaktadır. Bunun bir tezahürü olarak değerlendirebileceğimiz Beşiktaş Mevlevîhânesi şeyhi Mesnevîhân Mehmed Memiş Efendi'den (ö.1136/1723) *Mesnevî* okuyarak icazet alan Neccâr-zâde, tekkesinde *Mesnevî* okutmuştur.⁵ Onun Mevlânâ ve Mevlevîlik'e ilgisi şüirlerine de yansımıştır. Pek çok örneği olan bu tutumuna ilişkin şu iki beyti hatırlatabiliriz:

Mevlevîhâne fülk-i encümeni dervîşândır
Ser-tarîki kamer ü şemsi anun Mevlânâ

Zühre hânende-i âyîn-i kudüm ü neydir
Müşteri eyledi Sultan Veled devrin edâ⁶

Yukarıda bahsettiğimiz şekilde Nakşbendî-Müceddidîler arasında Neccâr-zâde ile başlayan Mesnevî okuma geleneği, kendisinden sonraki silsilede yer alan Muhammed Âgâh (ö.1184/1770), Mehmed Emîn-i Bursevî (ö.1228/1813) ve Ali Behçet (ö.1238/1822) gibi Nakşbendî-Müceddidî şeyhleri tarafından devam ettirilmiştir.⁷

Fakat şurası unutulmamalıdır ki, Müceddidîler tarafından Mevlânâ'ya ve eserlerine gösterilen ilgi sadece Neccâr-zâde'nin silsilesinde yer alan sûfilerle sınırlı değildir. XVIII. (h.XII) yüzyılın öncü Nakşbendî-Müceddidî sûfilerinden biri olan Mehmed Emîn-i Tokadî (ö.1158/1745), eserlerinde sık sık *Mesnevî*'den beyitler iktibas etmiş ve özellikle bir beyti müstakil risale halinde şerh etmiştir.⁸ Yine Tokadî'nin halifesi Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin Efendi (ö.1202/1788), *Mesnevî*'den bazı beyitleri şerhetmiştir.⁹ Diğer önemli bir Nakşbendî-Müceddidî siması olan Muhammed Murâd-ı Buhârî (ö.1132/1720) silsilesinden gelen Kösec Ahmed-i Trabzonî (ö.1191/1777) Mevlevîlik'in âdâb ve usûlüne dair bir risâle yazmıştır.¹⁰ Bütün bu yukarıda sıraladığımız bilgiler, Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışının ve eserlerinin Müceddidîler üzerindeki etkilerini gösteren işaretlerden sadece bir kısmıdır. Bu durumun bile etkileşimin ne derece yoğun olduğunu yansıtmak için yeterli olacağı kanaatindeyiz.

⁴ Cengiz Gündoğdu, "Mevlânâ'nın Şathiye Türünde Yazdığı Bir Gazelinin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddin-i Rûmî", *Tasavvuf*, Ankara 2002, c. III, sayı: 8, s. 25.

⁵ Ömer Nüzhet, *Menkabetü'l-enlîyâyye fî ahvâlî-Rızâyye*, İstanbul 1273/1858, s. 69; Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatü'l-cenâmi'*, İstanbul 1281h., c. II, s. 91; Hüseyin Vassaf, *Sefîne-i Enlîyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 2306, c. II, s. 78; Ramazan Muslu, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 18. Yüzyıl*, İstanbul 2003, s. 270.

⁶ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 75.

⁷ Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergahları: Yedigâr-ı Şemsi*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Bursa 1997, s. 222-224; Butrus Abu Manneh, "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidîlik", çev.: Hür Mahmut Yüceer, *Tasavvuf*, Ankara 2004, sayı: 12, s. 278.

⁸ Mehmed Emîn Tokadî, *Şerh-i Beyt-i Mesnevî*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri-Şer'iyye, no: 1103.

⁹ Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *el-'Ukûdu'l-lü'lüyye fî tarîki's-sâdâti'l-Mevlevîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, no: 379. Abdulgani Nablusî'ye ait aynı isimli eserin Türkçe'ye tercümesi ve şerhi olup 1182/1768'de telif edilmiştir.

¹⁰ Kösec Ahmed Trabzonî, *et-Tuhfetü'l-behiyye fî tarîki'l-Mevlevîyye*, Süleymaniye Kütüphanesi, Halet Efendi, no: 289.

Şüphesiz geçmişte yaşamış bir sûfî müellifin hayat hikâyesi ve görüşleri üzerinde değerlendirme yapmak oldukça zordur. Böyle bir konuda doğruya en yakın tespiti yapabilmek, ancak ilgili kişinin hayatı hakkında elde edilen bilgilerin ve yaşantısındaki tecrübelerine bağlı olarak ortaya koyduğu görüşlerinin bir arada verilmesiyle mümkündür. Bu makalemizde, Neccâr-zâde'yi daha iyi tanımak ve tanıtmak için onun hayatı ve görüşlerini bir bütünlük içinde sunmayı amaçladık.

Hayatı

Neccâr-zâde Mustafa Rıza b. İbrahim,¹¹ 1090/1679'da şu anda Giresun'a bağlı bir ilçe olan Şebinkarahisar ilçesinde doğmuştur.¹² Aynı yıl içinde ailesi İstanbul'a geçerek Üsküdar'da yerleşmiştir.¹³ Bazı kaynaklarda Rıza Efendi'nin İstanbul'da doğduğuna dair rivayetler de yer almaktadır.¹⁴ Neccâr-zâde lakabının kaynağı hakkında kabul edilen görüş, babasının sefer esnasında köprülerin inşa edilmesi esnasında usta olarak kolaylıklar sağlayan metotlar uygulaması sebebiyle kendisine "neccâr" lakabı verilmesine dayanır. Mustafa Rıza Efendi'ye Neccâr-zâde denmesi de babasının bu lakabından mütevellit bir kullanım olmalıdır.¹⁵ Neccâr-zâde'nin hayatıyla alakalı farklılık arzeden verileri kullanırken, genellikle müritlerinden Ömer Nüzhet Efendi'nin kaleme aldığı *Menkabetü'l-evliyâyîyye fî abnâli-Rızâiyye* adlı eserde yer alan bilgileri esas aldık. Bu eserden öğrendiğimize göre, babası İbrahim Efendi, Mustafa Rıza'nın doğduğu 1090/1679'da vefat etmiştir.¹⁶ Buradan da anlıyoruz ki, Neccâr-zâde daha küçük yaşında iken yetim kalmış ve onun yetiştirilmesi annesine kalmıştır.

Mustafa Rıza Efendi ilk eğitim ve öğretimini, annesinin girişimleriyle ikamet ettiği Üsküdar'da çeşitli hocalardan yapmıştır.¹⁷ Bir yandan eğitimini sürdürürken, diğer yandan bazı kişilerin annesine tavsiyesi üzerine ailesinin geçimine katkıda bulunmak için hat dersleri de almıştır.¹⁸ Neccâr-zâde yukarıda bahsedildiği şekilde başladığı ilk eğitim faaliyetlerinin ardından kendisini daha da geliştirmek ve farklı hocalardan ders okumak için Beşiktaş'a yerleşmiştir.¹⁹ Henüz on yedi yaşlarında iken Beşiktaş'taki Sinan Paşa Medresesi'nde bir yandan ilim tahsilini ileri düzeyde devam ettirmiş, diğer yandan oradaki bazı talebelere icazet aldığı çeşitli disiplinlerden dersler okutmuştur.²⁰

Bu zaman zarfında, kendisiyle yakın diyalogu olan Aziz Mahmud Hüdâî Âsitanesi şeyhi Yakub Afvî'nin (ö.1149/1736) tavsiyesi ile onun babası Odabaşı şeyhi Mustafa

¹¹ Ömer Rıza Kehhâle, Neccâr-zâde'nin tam künyesini Mustafa b. Ali en-Nakşebendî diye vermiştir (Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, Beyrut 1993, c. III, s. 872). Fakat doğrusu Ömer Nüzhet Efendi'nin kaydı olan Mustafa Rıza b. İbrahim'dir.

¹² Nüzhet, *Menkabetü'l-evliyâyîyye*, s. 67; Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 78; Muallim Naci, *Osmanlı Şâirleri*, haz.: Cemal Kurnaz, İstanbul 1995, s. 158; *Büyük Türk Klasikleri*, "Neccâr-zâde Şeyh Rıza", İstanbul 1988, c. VIII, ss. 311.

¹³ Nüzhet, *Menkabe*, s. 67.

¹⁴ Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî: Tezkiye-i Meşâbir-i Osmânîyye*, İstanbul 1890, c. IV, s. 429.

¹⁵ Nüzhet, *Menkabe*, s. 67; Muallim Naci, *Osmanlı Şâirleri*, s. 158.

¹⁶ Nüzhet, *age*, s. 68.

¹⁷ Aynı yer.

¹⁸ Aynı eser, s. 68. Fakat kaynaklarda hangi hattatlardan ders aldığı hususunda bilgiye rastlanmamaktadır.

¹⁹ Aynı eser, ss. 67-68.

²⁰ Aynı eser, s. 68.

Fenâî'nin (ö.1115/1704) derslerine ve sohbetlerine devam ederek Celvetiyye tarikatına intisap etmiştir.²¹ Böyle bir vesileyle tasavvufî eğitimine başlayan Neccâr-zâde, Mustafa Efendi'nin gözetiminde Celvetî âdâbına uygun olarak sülûkünü tamamlayıp bu tarikatta halifelik makamına kadar yükselmiş ve icazet almıştır.²²

Neccâr-zâde, Beşiktaş'taki medresede okuduğu bu dönemde zahiri ilimlerin tahsiliyle yetinmemiş, Beşiktaş Mevlevihânesi şeyhi Mesnevihân Mehmed Memiş Efendi'den (ö.1136/1723) *Mesnevî* okumuş ve icazet almıştır.²³ Burada o günün Anadolu tasavvuf kültüründe *Mesnevî* ve dolayısıyla onun yazarı Mevlânâ'nın etkisini bir kere daha anlamış bulunmaktayız. Bu bağlamda medresede eğitim-öğretim yapanlar arasında *Mesnevî* okuyup icazet alma geleneğinin, alet ilimlerinin bir tamamlayıcı unsuru şeklinde algılandığını söylemek mümkündür. Özellikle tasavvufî terbiyeye yönelenler de ise bu durum yerine getirilmesi gereken bir vazife olarak kabul edilmiştir.

Daha ilk gençlik yaşlarında annesinin teşvikiyle aldığı hat/yazı eğitimini geliştiren Neccâr-zâde, bütün bu manevî eğitim ve ilmî tahsil gayretlerinden arta kalan zamanlarında geçimini temin etmek için kitap istinsah etmekle de uğraşmıştır.²⁴ Gençlik dönemini eğitim ve öğretim faaliyetleriyle geçiren Rıza Efendi, Telhîsî Abdullah Ağa'nın yanında imamlık görevini de icra etmiştir. Bu görevi dolayısıyla, o sırada cereyan eden Osmanlı-Rus muharebesine katılmıştır.²⁵ Savaş bitiminde kendisine ilham olunan bazı işaretler üzerine çeşitli yerleri ziyaret etmek için Edirne'ye gitmiştir.²⁶ Edirne'de bulunduğu zaman zarfında da manevî gayretlerini devam ettirmiş ve bir vesileyle tanışma fırsatı bulduğu Arap-zâde Muhammed 'İlmî²⁷ (ö.1130/1718) vasıtasıyla Müceddidiyye'ye intisap etmiştir.²⁸ Nakşbendî-Müceddidî sülûküne uygun olarak zikir telkiniyle tasavvufî eğitimine başlayan Naccâr-zâde,13 Şevval 1123/21 Kasım 1711'de Arap-zâde'den sülûkunu tamamlayarak tarikatta hilafet icazeti almıştır.²⁹ Arap-zâde Muhammed 'İlmî, Neccâr-zâde'nin bundan sonraki hayatında

²¹ *Aynı eser*, s. 68.

²² Nüzhet, *Menkıbe*, s. 68; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, c. II, s. 91; Şeyhî Mehmed, *Vakayî'n'l-fudala*, neşir: Abdulkadir Özcan, İstanbul 1989, c. II, s. 413; Süreyya, *Sicill-i Osmani*, c. IV, s. 429.

²³ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 69; Ayvansarayî, *Hadikatü'l-cevâmi*, c. II, s. 91; Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 78.

²⁴ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 70.

²⁵ *Aynı eser*, s. 71.

²⁶ Aynı yer.

²⁷ Arap-zâde Muhammed 'İlmî b. Halil Edirnevî, Müceddidiyye şeyhi Ebu Abdullah Muhammed-i Semerkandî'nin (ö.1116/1704) halifesidir. Babası Halil Efendi, Kadiri şeyhi olup, Edirne'de dergâhı vardır. Arap-zâde Muhammed Efendi, Neccâr-zâde Rıza'nın mürididir. Babası Arap Halil'in vefatından sonra, mezkur tekkenin şeyhliğini yapmıştır. Muhammed'İlmî Efendi, 1130/1718 yılında, Edirne'de vefat etmiştir. *Mecme'u'd-dürer ve'l-ğurer fi ebâdîsî Seyyidi'l-beşer, Mişânü'l-tarik*, (Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 6542/2, vr. 11b-17b), *Şerb-i Gazel-i Hazreti Mevlânâ Abdurrahman-ı Câmî* adlı eserleri vardır. *Şerb-i Gazel-i Camî* adlı eseri, 1273 tarihinde İstanbul'da basılmıştır (ss. 132-136). Arap-zâde'nin hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Mecelletü'n-nisâb fi'n-neseb ve'l-künâ ve'l-elkâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 628, (Fıpkı Baum, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000), vr. 323a; Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 85; Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, c. I, s. 127; Halil İbrahim Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik: XII/XVIII. Yüzyıl*, Sûf Yay., İstanbul 2004, ss. 157-158.

²⁸ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 71. Mehmed Süreyya, Neccâr-zâde'nin şeyhinden "Hoca Mahmud Ali Efendi" diye bahsetmiştir (Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, c. IV, s. 429). Benzer bir şekilde Ramiz Efendi de Neccâr-zâde'nin şeyhinden Mutafa en-Nakşbendî adıyla bahsetmiştir (Ramiz Efendi, *Adâb-ı Zurefa*, haz.: Sadık Erdem, Ankara 1994, s. 132). Burada sözü edilen yazarlar tarafından bir isim karıştırması yapıldığı anlaşılmaktadır.

²⁹ Nüzhet, *Menkıbe*, ss. 72-3.

yoğun bir şekilde etkili olmuştur. Bu anlamda Neccar-zâde, *Dîvân*'ında şeyhini öven şu tahmislere yer vermiştir:

Heme evliyânın gül ü dilpesendi
Gülistân-ı aşkın nihâl-i bülendi
Serîr-i safânın şeh ercümendi
Zehî hâce-i zümre-i Nakşbendi
Arap-zâde 'İlmî Muhammed Efendi

Sîpihr-i sa'âdetde mihr-i münirim
Zemîn-i kerâmette nûr-i zamîrim
Tarîk-i Rızâ'da benim dest-gîrim
Azîzim efendim hakikatlı pîrim
Arap-zâde 'İlmî Muhammed Efendi³⁰

Bir kısmı buraya aktarılan şiirindeki ifadelerle, bu meşrepteki diğer bazı tasavvufi gayretlerine ve kendisinden tasavvufî eğitim alanlara Nakşbendiyye icazeti vermesine bakılırsa, Arap-zâde İlmî Efendi'ye intisabından sonra Nakşbendî-Müceddidi geleneğinde meşhur olduğu anlaşılmaktadır.

Neccâr-zâde, 1124/1712'de Edirne'den İstanbul'a dönmüş ve bir müddet sonra Beşiktaş'ta kendi adına tanzim ettirdiği Sinan Paşa Tekkesi/Neccar-zâde Tekkesi'nde³¹ postnişin olmuştur.³² Burada hem Nakşî-Müceddidi âdâbına uygun olarak Hatm-i Hâcegân, hem de Celvetî usulüne göre cehrî zikir icra edilmiştir.³³

Neccar-zâde Mustafa Rıza, 1153/1740'ta hacca gitmeye niyet etmiştir.³⁴ İstanbul'dan gemiyle çıktığı deniz yolculuğu sonunda İskenderiye'ye ulaşmış ve oradan dönemin kültür merkezlerinden biri olan Bulak'a geçmiştir. Buradan da ilim tahsili için seyahat edenlerin uğrak merkezlerinden biri olarak kabul edilen Mısır'a ulaşmıştır.³⁵ Bu

³⁰ Neccâr-zâde, *Dîvân*, ss. 145-146.

³¹ Neccâr-zâde Tekkesi, Beşiktaş'ta Sinan Ağa Mahallesi Neccâr-zâde Sokağı Sinan Paşa Külliyesi yanında inşa edilen ve uzun zaman tekke-medrese olarak kullanılan bir müessesedir. Neccâr-zâde Tekkesi bazı kaynaklarda "Dülger-zâde Tekkesi", "Sinan Paşa Tekkesi" ve üçüncü postnişinine nispetle "Hakkı Efendi Tekkesi" adlarıyla da zikredilmiştir. Tekkenin banisi tam olarak belli değildir. Kimi kaynaklarda Sinan Paşa'nın (ö.962/1554) camii yaptırırken, yanında bir tekke kurduğu bildirilmektedir. Bu husus doğru sayıldığı takdirde, muhtemelen Neccâr-zâde Tekkesi Sinan Paşa tarafından mezkur mahaldeki cami ve medrese ile birlikte inşa edilmiş ve daha sonra faaliyeti kesintiye uğramıştır. XVIII. Yüzyılda Sinan Paşa Camii imamı olan Neccâr-zâde Mustafa Rıza tarafından alınarak yeniden canlandırılmıştır. Onun yönetiminde burada hem Nakşî adabına uygun Hatm-ı Hâcegân, hem de Celvetî usulüne göre cehrî zikir yapılmıştır (Nüzhet, *Menkıbe*, s. 75). Daha sonra, şeyhin lakabına nisbetle bu müessese Neccar-zâde Dergahı olarak anıla gelmiştir. Bu tarihten tekkenin tahliyesine kadar geçen süreçte Nakşî-Müceddidi tekkesi olarak hizmet verdiği anlaşılmaktadır. Bugün mevcut olan Sinan Paşa Camii kenarındaki türbe kapısının üzerindeki 1286/1869 tarih kaydına bakılırsa, bu tarihte yenilendiği söylenebilir. Ancak bugün bu müessesenin, caminin hemen yanında Neccar-zâde Mustafa Rıza'nın medfun olduğu türbe dışındaki kısmı bütünüyle yok olmuştur. Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadîkatu'l-cevâmi'*, İstanbul 1281h., c. II, ss. 91-92; Vassaf, *Sefîne*, c. II, ss. 79-80; Zakir Şükrü, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihî", haz.: Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, İstanbul 1981, c. V, sayı: 1, s. 86; M. Baha Tanman, "Neccâr-zâde Tekkesi", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VI, ss. 59-60.

Neccâr-zâde Tekkesi'nde postnişin olan şeyhler sırasıyla şunlardır:

1. Neccâr-zâde Mustafa Rıza (ö.1159/1746), 2. Muhammed Sıddîk (ö.1208/1793), 3. İsmail Hakkı (ö.1257/1841), 4. Vekil Abdüşşekur (ö.1277/1860), 5. Mustafa Rızaeddin (ö.?).

³² Ayvansarâyî, *Hadîkatu'l-cevâmi'*, c. II, ss. 91-92

³³ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 75; Ayvansarâyî, *age*, c. II, 92.

³⁴ Nüzhet, *age*, s. 89.

³⁵ Aynı yer.

yolculukta kendisine oğlu Muhammed Sıddık Efendi de (ö.1208/1794) eşlik etmiştir. Mısır'da vali olan Hekimbaşı-zâde Ali Paşa tarafından bir konakta misafir edilmiş ve iltifata mazhar olmuştur.³⁶ Süveyş kanalından yine gemiyle Cidde'ye varmış ve oradan Hicaz bölgesine intikal etmiştir. Mekke'de bulunduğu sırada, tam Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (ö.638/1240) *Futûhât-ı Mekkiyye*'yi yazması için kendisine ilham geldiği belirtilen yerde³⁷ *Dîvân*'ın Zuhurât-ı Mekkiyye bölümünü yazmıştır.³⁸ Daha sonra Medine'ye geçmiştir. Ravza-i Mutahhara'yı ziyareti esnasında "es-selamü aleyke yâ Rasulallah" diyerek verdiği selamına gaibden mukabele edildiği rivayet edilmiştir.³⁹

Hac farızasını ifâ ettikten sonra dönüş için Şam'a geçmiştir. Orada İbnü'l-Arabî'nin kabrini ve Yahya (s) makamını ziyaret etmiştir.⁴⁰ Bu sırada İbnü'l-Arabî ile kendi şeyhi Arap-zâde Muhammed İlmî Efendi arasında benzetme yaptığı şu Arapça şiirini yazmıştır:

Arap-zâde Şeyh Muhammed bize geldiğinde İbnü'l Arabî Şeyh Muhammed gibi geldi	إذا جاء لنا ابن عرب شيخ محمد قد جاء كما ابن عرب شيخ محمد
İbnü'l-Arabî eriştiği şerefi bize miras bırakmıştır Ondaki şey (şeref) Arap-zâde Şeyh Muhammed'e geçmiştir.	ابن العربي اورثنا ما نال محمد ما فيه الى ابن عرب شيخ محمد
İsim fiille birebir örtüştüğü zaman O ikisiyle Arap-zâde Şeyh Muhammed kastedilir	الاسم اذا سار الى الفعل بحرف يدعى بهما ابن عرب شيخ محمد
Kimde sayesinde yüceliğe erdiğin izzet bulunursa Ne mutlu sana ey İbnü'l-Arabî Şeyh Muhammed	من كان له العز به كنت سميًا طوبالك يا ابن عرب شيخ محمد
Allah rızası için senin himmetinden bir şey istiyorum Ey şeyhlerin mesnedi İbnü'l-Arabî Şeyh Muhammed	من جودك قد اطلب لله بشئ شيخا سندا ابن عرب شيخ محمد
Kalpten ruha sevgiyle bir yol vardır Ey Rıza'nın ruhu Arap-zâde Şeyh Muhammed	بالحب من القلب الى الروح سبيل يا روح رضا ابن عرب شيخ محمد ⁴¹

³⁶ Aynı yer.

³⁷ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, Zilhicce 598/Eylül 1202'de Medine'deki ziyaretlerini tamamlayarak Mekke'ye geçti. İbnü'l-Arabî, bir gün Kabe'de tavaf esnasında kendisine Futûhât'ın ilham edilmeğe başladığını kaydetmektedir. Mahmut Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, İstanbul 199, c. XX, s. 494.

³⁸ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 78. Neccâr-zâde, İbnü'l-Arabî'ye yapılan ilhamları bir beytinde şöyle ifade eder: Sahib-i keşf-i *Futûhât* [ü] *Fusûs*-i İbn Arab/Kıldı esrâr-ı füyûzâta onu şâyâne. *Neccâr-zâde, Dîvân*, s. 64.

³⁹ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 100.

⁴⁰ Aynı eser, s. 103.

⁴¹ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 85.

Daha sonra Şam'dan Anadolu'ya ulaşarak Konya'ya gitmiştir. Konya'da Mevlana türbesini, Akşehir'de Nasreddin Hoca türbesini⁴² ve sonra da Seyyid Battalgazi türbesini ziyaret etmiştir.⁴³ Buradan İznik'e geçmiş ve orada Kadiriyye şeyhi Eşrefoğlu Abdullah-ı Rûmî'nin (ö.874/1469) kabrini ziyaret etmiş ve sonra İstanbul'a dönmüştür.⁴⁴

Naccâr-zâde'nin kardeşleri, evlilik hayatı ve çocuklarının durumu ile alakalı yeterli bilgiler kaydedilmemiştir. Sadece iki oğlu hakkında bilgiler bize kadar ulaşmıştır. Bunlardan biri, kendisi hayatta iken 1152/1739'da vefat eden Ali Efendi ve diğeri kendisinden sonra postnişin olan Muhammed Sıddık Efendi'dir (ö.1208/1794).

Neccâr-zâde Rıza Efendi, 1157/1744'de İstanbul'da tekkesinde vazifesini icra ederken hastalanmıştır. İki yıl süren hastalık döneminin ardından 15 Muharrem 1159/7 Şubat 1746'da Üsküdar'da dinlenmek üzere misafir edildiği müritlerinden birinin evinde iken hastalığı ağırlaşmış ve orada vefat etmiştir.⁴⁵ Cenazesi, Beşiktaş'taki tekkesinin haziresine defnedilmiştir. Kabri, bugün Sinan Paşa Camii'nin hemen yanında türbe şeklinde muhafaza edilmektedir.

Tesirleri

Mustafa Rıza Efendi'nin pek çok halifesi olduğu rivayet edilmekle birlikte, bunların kimler olduğu hususunda bilgilerimiz oldukça sınırlıdır.⁴⁶ Kendisinden sonra tekke şeyhliğine oğlu Muhammed Sıddık Efendi tayin edilmiştir.⁴⁷ Muhammed Sıddık Efendi, 1208/1794'de vefat etmiş ve Beşiktaş Yahya Efendi Dergâhı haziresine defnedilmiştir.⁴⁸ Sıddık Efendi'den sonra oğlu Mustafa Rızaüddin tekke şeyhliği görevini üstlenmiştir.⁴⁹ Neccâr-zâde'nin bir diğer halifesi de sülûkünü 1176/1762'de tamamlayan Tazıcıbaşı Muhammed Âgâh'dır. Âgâh Efendi, 1184/1770'te vefat etmiş ve Galata Mevlevîhânesi'nin haziresine defnedilmiştir.⁵⁰ Bu silsile Âgâh Efendi'den

⁴² Nüzhet, *Menkıbe*, s. 105.

⁴³ Bazı eserlerde Neccâr-zâde'nin Konya ve diğer bazı Anadolu vilayetlerindeki ziyaretlerini, hacca gidiş yolculuğu esnasında gerçekleştirdiği kaydedilmiştir. Diğer bazısında ise, hac vazifesinin ifa edip İstanbul'a döndükten sonra yukarıda bahsedilen şehirlere gitmiştir [Tülin Danacı, *Neccâr-zâde Şeyh Rıza ve Dîvânı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988, s. XXII; Mehmet Özdemir, *Neccâr-zâde Rıza Dîvânı'nın Edisyon Kritiği*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 1999, s. 9]. Ancak her iki görüş de Ömer Nüzhet'in kaydına uymamaktadır. Gidiş yolculuğunu gemi ile yaptığından birinci görüş pek doğru olmaması gerekir. Çünkü, Marmara, Ege ve Akdeniz istikametinden İskenderiye'ye giden gemiler, ancak liman kentlerine uğrayabilmektedir. İkinci görüş ise tarihî kayıtlarla desteklenmemektedir. Bu sebeple söz konusu ziyaretlerin dönüş yolculuğunda yapılmış olduğunu ifade edebiliriz. Zaten Neccâr-zâde'nin hacca gidişinin deniz yoluyla gerçekleştirildiği, Şam ve Anadolu kentlerindeki ziyaretlerin dönüş esnasında yapıldığı Ömer Nüzhet Efendi tarafından da kaydedilmektedir. Nüzhet, *Menkıbe*, ss. 89, 103.

⁴⁴ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 105.

⁴⁵ Nüzhet, *Menkıbe*, ss. 108-109; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hedyyetü'l-'arîfîn esmâu'l-müellifîn ve asârü'l-musanîfîn*, Beyrut 1990, c. II, s. 446; Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 80; Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, c. IV, s. 429.

⁴⁶ *Menkıbetü'l-enliyâyye*'de bazı halifelerinden isim verilerek bahsedilmiştir. Mesela Fethi Efendi bunlardan biridir. Nüzhet, *Menkıbe*, s. 80.

⁴⁷ Ayvansarâyi, *Hadikatü'l-cevâmi'*, c. II, ss. 91-92; Vassaf, *Sefîne*, c. II, s. 86.

⁴⁸ Vassaf, *age*, c. II, s. 86; Şimşek, *Osmanlı'da Müceddidilik*, s. 164.

⁴⁹ Vassaf, *age*, c. II, s. 86; Şimşek, *age*, s. 161.

⁵⁰ Şimşek, *age*, ss. 164-165.

sonra Ali Behçet Efendi ve Mehmed Emin Kerkukî vasıtasıyla XIX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam etmiştir. Ayrıca bu çalışmanın temel kaynaklarından biri olan *Menkıbetü'l-enliyâyye*'nin yazarı olan Ömer Nüzhet Efendi,⁵¹ İshak Efendi (ö.1166/1752) ve Attar Mustafa Efendi de Neccâr-zâde'nin halifelerindedir.⁵²

Eserleri

1. *Dîvân*: Eserin yazılmasına 1114/1703 yılında başlanmış, ve 1151/1738 senesinde yaklaşık 2250 beyti tamamlanmıştır. 1153/1741'te ise *Zubûrât-ı Mekkeyye* kısmını yazmıştır.⁵³ Eser esas itibarıyla dört bölümden oluşmaktadır. Eserin bölümleri sırasıyla; *Tuhfetü'l-ürşâd*, *Vâridât-ı Gaybiyye*, *Zubûrât-ı Mekkeyye* ve *Hâtimetü'l-vâridât*'tır. Ancak, matbu' nüshada yer alan *Hüve'l-Mu'in*, *Hacnâme* ve diğer bazı şiirleri, eseri yayıma hazırlayan Muhammed Said Efendi tarafından Neccâr-zâde'nin çeşitli yerlerde kaydedilmiş mecmualardan kaynak belirtilmeden iktibas edilerek *Dîvân*'a eklenmiştir. Bu eser, 1262/1846'da Matba'a-i 'Amire'de (264s.) basılmıştır. Eser, na't, tevhid ve münâcat tarzında aruz vezniyle yazılmış şiirlerden müteşekkildir. Şiirlerde, pek çok tasavvufî meseleye de değinilmiştir. Bu meseleler arasında tasavvuf düşüncesinin en karmaşık konularından varlık ve tevhid, fenâ ve bekâ, tarikat ve hakikat vb. pek çok mesele yer almaktadır.

2. *er-Risâle fî beyânî'l-i'tikâd ve'l-amel ve'l-ahlâk*: İtikad, amel ve ahlaka ilişkin küçük çaplı bir eserdir.⁵⁴ Eser üç bölümden oluşmaktadır. Birinci kısım iman ve çeşitleri hakkındadır. ⁵⁵ İkinci kısımda şer'î hükümler ve delilleri konusu ele alınmıştır.⁵⁶ Üçüncü kısımda ise bazı ahlakî davranışlar işlenmiştir.⁵⁷

3. *Terceme-i Muhtasarü'l-velâye*: Neccâr-zâde'nin kendisinden icazet aldığı Arap-zâde Muhammed 'İlmî Edirnevî'nin şeyhi olan Muhammed-i Semerkandî'ye (ö.1116/1704) ait *Muhtasarü'l-velâye* adlı manzum Farsça eserin,⁵⁸ Neccâr-zâde tarafından nesir halinde akıcı bir üslupla yapılmış tercümesidir. Eserde, Nakşbendiyye-Müceddidiyye adabına ilişkin bazı meseleler ve diğer bazı tasavvufî konular ele alınmıştır. Mütercimim içerik açısından esere katkı yapıp yapmadığı açık bir şekilde belirtilmemiştir. Aslını elde edemediğimiz için bir karşılaştırma yapma imkânı bulamadık. Bu tercüme eser, 1273/1856 yılında İstanbul-Matba'a-i 'Amire'de (ss. 1-63 arasında) basılmıştır.

Hediyetü'l-'ârifîn'de Neccâr-zâde'ye *Tuhfetü'l-mülûk fî ma'rifeti mine's-saffî fî's-sülûk* ve *Nesâihu'l-cendîyye fî tarikati'n-nakşbendiyye* adlarıyla iki eser daha atfedilmiştir.⁵⁹ Fakat yaptığımız araştırma neticesinde Neccâr-zâde'ye ait bu isimlerde herhangi bir esere rastlayamadık.

⁵¹ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 65.

⁵² Zakir Şükrü (Tabib-zâde), *Silsile-nâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Şâfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayi, no: 1098, s. 77.

⁵³ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 78.

⁵⁴ Neccâr-zâde Mustafa Rıza, *Risâle fî'l-i'tikâd ve'l-amel ve'l-ahlâk*, Süleymaniye Ktp., Laleli, no: 3749.

⁵⁵ Aynı eser, vr. 29a-30b.

⁵⁶ Aynı eser, vr. 31a-32a.

⁵⁷ Aynı eser, vr. 32a-35a.

⁵⁸ Muhammed-i Semerkandî, *Muhtasarü'l-velâye*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Şerhiyye-Farsça, no: 962.

⁵⁹ Bağdadî, *Hediyetü'l-'ârifîn*, c. II, s. 446.

Tasavvufî Görüşleri

Neccâr-zâde Rıza Efendi, eğitim-öğretim faaliyetlerine ağırlık verdiği için olsa gerek, az sayıda eser yazmıştır. Fakat yukarıda kısmen değinildiği üzere, *Dîvân*'ında yer alan şiirlerinde pek çok esere sığabilecek dinî-tasavvufî konuları veciz ifade ve ibarelerle anlatmıştır. Sayfalar dolusu yazılarla anlatılabilecek meseleleri şiire dökerek mısralarına sığdırmıştır. Burada şâir ve sûfî arasındaki ruh hali benzerliğinin de etkisi olduğu söylenebilir. Çünkü hem sûfî, hem de şâir iç duygularını kaleme almaktadır. Tabii olarak bu durum beraberinde ifade güçlüğüne meydana getirmektedir.

Şerî'at-Tarîkat

Şerî'at ve tarîkat bütünlüğü öteden beri tasavvuf çevrelerinde vurgulanan bir konudur. Tasavvuf döneminin meşhur sûfilerinden Cüneyd-i Bağdâdî (ö.297/909) "Kur'an ezberlemeyen ve hadis yazmayan kimselere tasavvuf yolunda tabi olunmaz. Çünkü bizim ilmimiz Kitap ve Sünnet'le sınırlıdır."⁶⁰ sözüyle bu olguyu sûfinin kendisini muhasebe edebileceği bir sorumluluk sınırı olarak tanımlamıştır. Müceddidiyye'nin pîri İmâm-ı Rabbânî ise şerî'atı, "kendisine uymak durumunda olan kişiye, gereken hiçbir şeyi dışarıda bırakmadan bu ve öteki dünyadaki bütün iyi şeyleri kapsar."⁶¹ ifadesiyle tanımlayarak onu "İslâm/din" teriminin anlamıyla özdeşleştirme yapmıştır. Bu doğrultuda, İslâm tarihinde İslâm/din ile şerî'at arasında genellikle birebir ilişki kurulmuş ve bu iki terimden her biri diğerinin yerine kullanılmıştır.⁶²

Neccâr-zâde, *Dîvân*'ın pek çok yerinde benimsediği tasavvufî yolun nebevî çizgiye olduğunu vurgulamaktadır.⁶³ Ona göre sûfilerin yapıp-ettiği her şey dinî hayatın birinci kaynağı Kur'an'a ve onun yaşantıya yansıyan şekli olan Hz. Peygamber'in (s) sünnetine dayanmalıdır. Tasavvufî alanda bu esasa dayanmayan metot ve vasıtaların geçerli olmadığını kesin bir şekilde vurgulamaktadır. Takip ettiği yolun söz konusu bu iki esasa dayalı olduğunu şu mısralarda ifade etmektedir:

Şerî'atsız tarîkat bir binâdır pâ-y-dâr olmaz
Hakikat ma'rifetsiz bir binâdır kim fenâ buldum⁶⁴

Buldu emân dest-i inâbetle cyleyen
Dâmân-ı şer'-i Ahmed-i Muhtârî itihâz⁶⁵

Bilindiği üzere Nakşbendiyye-Müceddidiyye ekolünün temel sülûk esaslarından biri de sünnete uymaktır. Bu durum, Müceddidiyye çizgisindeki eserlerde genellikle kendi ekollerini/tarikatlarını diğerlerinden üstün kılan bir özellik olarak takdim edilmektedir. Mesela, Neccâr-zâde'nin silsilesinde kendisinden önceki ikinci şeyh olan Muhammed-i Semerkandî, kendi manevî ekollerinin üstünlüğüne vurgu yapanlara bir örnektir. Ona

⁶⁰ Abdülkerim el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Ali Abdulhamid Baltacı, 3. Bs., Beyrut 1997, s. 431.

⁶¹ Ahmed Farûkî Sîhrîndî/İmâm-ı Rabbânî, *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, çev.: Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, İstanbul 1270/1853, c. I, mno: 36.

⁶² Joseph Schacht, "Şerî'at", *İslâm Ansiklopedisi*, İstanbul 1969, c. XI, s. 429.

⁶³ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 71.

⁶⁴ *Aynı eser*, 199.

⁶⁵ *Aynı eser*, s. 17.

göre Nakşbendiyye-Müceddidiyye yolu urve-i vüska/sağlam kulpdur. Yani Hz. Muhammed'e (s) uymak için, sahabilerin izinden gitmektir. Çünkü bu temeli belirleyenlere göre, insibâğ/boyanma⁶⁶ ve istihlâk/yok etme⁶⁷ metoduyla Hz. Peygamber'in (s) dinî yaşantısı silsiledeki şeyhler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılmaktadır. Ona göre az ve fakat devamlı amelle çok fetih kazanma bu yüce yolun en belirgin özelliğidir.⁶⁸ Neccâr-zâde bazı mısralarında sünnetin örnekliliğine işaret ederek, onun düsturlarının kendisi için hayatını tanzim ettiği kesin delil olduğunu ifade etmektedir:

Şer'-i pâkindir delil-i katı'a gümrehlere
Mukteza-yı sünnetin her işde bürhândır bana⁶⁹

Yine bir başka beytinde Hz. Peygamber'in uygulamalarının kendisi için sağlam bir bağ/ip olduğunu vurgulamaktadır.

Şer'-i pâk-i nebevî habl-i metin oldu bana
Sünnet-i Mustafâ'î nûr-i yakîn oldu bana⁷⁰

Neccâr-zâde, kendi tekkesinin Hz. Peygamber (s) ve dört raşid halifenin yolunu takip ettiğini, yani adeta bir ocak olduğunu belirtmektedir. Böylece, temsilcisi olduğu tarikatin ve buna bağlı olarak da şeyh olarak bulunduğu tekkenin dinen meşru bir zeminde hareket ettiğini belirtmektedir. Aynı zamanda dört halifenin isimlerini zikrederek onları zühd anlayışının öncüleri olarak kabul ettiğini ve bu hususta örnek aldığı vurgulamaktadır.

Ebû Bekr ü Ömer Osmân Alî'dir çâr erkânı
Tarîk-i Mustafâ'dır hân-gâh-ı İbn Neccâr'ın⁷¹

Mürîd-Mürşid İlişkisi

Neccâr-zâde'ye göre kâmil şeyhler insan-ı kâmillerin en yücresi olan Hz. Peygamber'in (s) manevî varisleridir. Onların sözleri, hakkın ifade edilmesinin bir tezahürü olarak kabul edilmelidir. Bir beytinde şöyle der:

Meşâyih vâris-i gencine-i ilm-i risâletdir
Kamu intâk-ı hakdır sözleri isbât-ı vâcibdir⁷²

Bununla birlikte bir kişinin kâmil şeyh olarak kabul edilmesi için, sünnete ve namaza yönelen, ayrıca tarikatin sırlarını bilen akıllı bir kişi olması gerekmektedir.

⁶⁶ İnsibâğ: Arapça bir kelime olup, boyanmak demektir. Nakşbendiyye'de mürîdin batınının mürşidin manevî kemalleri ve batını halleriyle hemhal olmasına denir. Muhammed Rüstem Raşid, *Dürrü'l-müntehab min bahri'l-edeb fî tercemeti silsileti'z-zeheb*, İstanbul 1274/1857, s. 5.

⁶⁷ İstihlâk: Arapça bir kelime olup, yok etmek anlamında kullanılır. Istılahta ölü gibi tam teslimiyette olmaya denir. Sâlikin, Hakk'ı müşahede etmede benliğinden kurtulmasıdır. Bu durumda o, kendi benliğini devreden çıkarmakla, zatından ve sıfatlarından fânî olup, Allah'ın Zâtı ve sıfatlarının tecellileri ile baki olur. Çünkü hadis-i kudside şöyle buyrulmaktadır: "... Ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli, ve yürüten ayağı olurum ..." (Buhârî, *es-Sabîh*, Rikak, 38). Ayrıca sâlikin, "ölmeden önce ölmek" (Aclûnî, *Keşfu'l-hafâ*, c. II, s. 291, no: 2669) sözünün anlamına uygun şekilde, zahiren ve batınen muhalefet etmeksizin mürşidine teslim olması ve onun emirlerine uymasıdır. Kösec Ahmed-i Trabzonî, *Tuhfetü'l-abbâb fî's-sülûk ilâ tarîki'l-ashâb*, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 788/4, vr. 3a; Muhammed Rüstem Raşid, *Dürrü'l-müntehab min bahri'l-edeb fî tercemeti silsileti'z-zeheb*, Matba'a-i Amire, İstanbul 1274/1857, s. 4.

⁶⁸ Muhammed-i Semerkandî, *Muhtasarü'l-velâye*, s. 14.

⁶⁹ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 70.

⁷⁰ Aynı eser, s. 71.

⁷¹ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 115.

⁷² Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 172.

Ancak bu kâmil özelliklere sahip ve kemâle erdirmeye kabiliyeti olan şeyhe intisap edilebilir. Neccâr-zâde'ye göre, böyle bir şeyh varken hevasına uyanlar cahil ve batıl bir yol tutarlar. Bu durumu şu mısralarda ifade etmektedir:

Salât ü sünnete râğib tarikat sırrına vâkîf
Tamâmü'l-'akl bir pîrin elin tutmak münâsîpdır

Tehâvün eyleyen yâ bâtil yâ câhildir yâ âtildir
Bu yüzden yolda kalmak tâlibe mahz-ı mesâ'ibdir⁷³

Mürîd, intisap ettiği müşdidinin emirlerine uyduğu müddetçe manevî seyrinde mesafe katedebilir ve mertebeleri birer birer aşarak kemâle erişebilir. Sûfler arasında yaygın bir şekilde kullanılan “mürîd gassâlm önündeki ölü gibi olmalıdır” ifadesini, müşdid-mürîd ilişkisine bakışını da yansıtacak şekilde şu mısralarda özetlemektedir.

Müşdid-i kâmil mürîd-i sâdıkın sultânıdır
Her ne buyursa ona fermân anun fermânıdır⁷⁴

Neccâr-zâde bazı sûflerin cahil olmalarına işaret ederek, bu durumu eleştiri konusu yapmıştır. Bu eleştirilerini dile getirmekten de çekinmemiştir.

Nice câhil olur sûfi nice sûfi olur câhil
Mübâyindir kelâmın zâhidâ sende hata buldum⁷⁵

Kelimât-ı Kudsiyye

Nakşbendiyye'de kelimât-ı kudsiyye veya kelimât-ı Nakşbendiyye de denilen bu on bir prensip, esasen tasavvufî terbiye ve eğitim anlayışının genel özetini oluşturmaktadır. İlk sekizi Abdulhalık-i Gucevânî (ö. 575/1179) ve son üçü Bahâüddin Nakşbend (ö.791/1389) tarafından ortaya konulan bu kavramlar şunlardır: Hûş-der-dem, nazar-ber-kadem, sefer-der-vatan, halvet-der-encümen, bâz-geşt, yâd-kerd, yâd-dâşt, nigâh-dâşt, vukûf-i adedî, vukûf-i zamânî ve vukûf-i kalbî. Bu kelimelere şiirlerinde yer veren Neccâr-zâde görüşlerini şu beyitlerde yansıtmıştır.

Büstân-ı hûş-der-dem⁷⁶ içredir nâlişleri
Bülbül-i bâğ-ı Rıza'dır sâlikân-ı Nakşbend⁷⁷

Hûş-der-dem âleminde oldu cây-i bî-bedel
Sünbülîstân-ı cenândır âşîka genc-i ferâğ⁷⁸

Etmesün derbend gafletten seyahat-der-vatan⁷⁹
Mihmân-ı tekyegâh-ı hûş-der-dem olmayan⁸⁰

⁷³ Aynı eser, s. 172.

⁷⁴ Aynı eser, s. 89.

⁷⁵ Aynı eser, s. 199.

⁷⁶ Hûş-der-dem: Sâlikin, nefesini her alıp-vermesinde Allah'tan gafil olmaması, kendini Allah'ın huzurunda hissetmesi ve uyanık kalması halidir. Muhammed-i Semerkandî, *Muhtasarü'l-velâye*, s. 13; Şimşek, *Müceddidilik*, s. 316.

⁷⁷ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 86.

⁷⁸ Aynı eser, s. 109.

⁷⁹ Sefer-der-vatan: Sâlikin, kötü sıfatlarını ve kabul görmeyen davranışlarını terk edip, övülen sıfatlara ve nıza gösterilen ahlaka yönelmesi suretiyle, süfliden ulvî olana doğru yükselerek sefer etmesidir. Arap-zâde Muhammed İlmî, *Mizânü'l-tarîk*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 6542/2, vr. 14b; Şimşek, *Müceddidilik*, s. 318.

⁸⁰ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 131.

Sâbit ol sadr-ı inâbetde efendim dâim
Hûş-der-demle nazar ber kadem et şeyhâne

Eyle gelgeşt-i **sefer-der-vatan-ı** ehl-i safâ
 Halvet-i kalbi kıl encümen-i pîrâne⁸¹

Seyâhat-der-vatan eyle bu atvâr-ı kuyûd içre
 Vücûd-i mutlakı seyreyle mir'ât-ı şühûd içre⁸²

Her lahza **hûş-der-dem** edip bâz-geşt eder
 Meydân-ı dilde rûz-i şebân Şâh-ı Nakşbend

Şehrâh-ı meskenetde **nazar-ber-kadem**⁸³ yürür
 Yektâ süvâr-ı kişver-i cân Şâh-ı Nakşbend

Halvet-der-encümen⁸⁴ **sefer-der-vatan** eder
 Vâlâ cenâb-ı kevn u mekân Şâh-ı Nakşbend

Hemvâre **yâd-kerd**⁸⁵ [u] hemîşe **nigâh-dâşt**⁸⁶
 Eyler bu yolda devr-i revân Şâh-ı Nakşbend

Add-i vukûf⁸⁷ u râbita-i **yâd-dâşt**⁸⁸
 Reftâr-ı râh-ı nûr-i cenân Şâh-ı Nakşbend

On bir tarîk üzredir atvâr-ı sâlikân
 Budur tarîk-i Hâce Gelân Şâh-ı Nakşbend⁸⁹

⁸¹ *Aynı eser*, s. 64.

⁸² *Aynı eser*, s. 135.

⁸³ Nazar-ber-kadem: Sâlikin, gezdiği yerlerde gözlerini ayaklarına yöneltmesi suretiyle, etrafa bakıp da perişanlık ve gaflete kapılmaktan zarar görmemesini sağlamayı amaçlayan bir ilkedir. Ali Safî b. Hüseyin Vaiz el-Kaşifî, *Reşebât-ı 'ayni'l-hayât*, çev.: Maruf b. Şerif, İstanbul 1256h, s. 34; Şimşek, *Müceddidilik*, s. 317..

⁸⁴ Halvet-der-encümen: Sâlikin, zahiren toplum arasında iken batınında Cenab-ı Hak'la olması ve daima niyaz, tazarru' ve huzur halinde bulunmasıdır. Muhammed-i Semerkandî, *Mubtasaru'l-velâye*, s. 12; Şimşek, *Müceddidilik*, s. 319.

⁸⁵ Yâd-kerd: Sâlik uyanık olarak, her zaman diliyle veya kalbiyle zikredip, "lâ ilâhe illa'llâh Muhammediin Rastlullâh" diyerek her iki yolla (dil-kalp), sırr-ı tahkiki elde etmesidir. Muhammed-i Semerkandî, *Mubtasaru'l-velâye*, s. 13; Şimşek, *Müceddidilik*, s. 320.

⁸⁶ Nigâh-dâşt: Sâlikin, murâkabe ve teveccüh halinde zikir yaparken, Hak'kın dışındaki her şeyi/mâsivâyı kalbinden silmesi, Hak'kın isbatıyla hatırına Hakk'tan başka hiç bir nesneyi getirmemesi ve bu muameleyi devam ettirmesidir. Muhammed-i Semerkandî, *Mubtasaru'l-velâye*, s. 13; Şimşek, *Müceddidilik*, s. 321.

⁸⁷ Vukûf-i adedi: Sâlikin, kelime-i tayyibeyi (lâ ilâhe illa'llâh) üç, beş, yedi gibi tekil sayılardan yirmi bire kadar tekrarı esnasında, keyfiyetin/maksadın ne zaman hasıl olacağına vakıf olmasıdır. Şimşek, *Müceddidilik*, s. 325.

⁸⁸ Yâd-dâşt: Sâlikin tam bir zevk ve Bir'i mülâhaza ile "buğur ma'a'l-Hakke" muamelesine erişip, ancak hatırında bu muameleyi muhafaza etmesidir. Muhammed-i Semerkandî, *Mubtasaru'l-velâye*, s. 13; Şimşek, *Müceddidilik*, s. 322.

⁸⁹ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 16.

Neccâr-zâde'nin şiirlerinde Nakşbendiyye adabını yansıtan mısraların yanısıra, vahdet-i vücûd, fenâ ve bekâ gibi tasavvufî düşüncenin temel meselelerine de bazı telmihler de mevcuttur.

Fenâ ve Bekâ

Tasavvuf ıstılahında “benlik”ten kurtulmaya fenâ denir. Benlikten kurtulmak ise kişinin nefsinî görmekten fanî olması, ya da kurtulmasıdır.⁹⁰ Fenâ makamına ermedikçe “benlik”ten uzaklaşmak zordur. Çünkü, insandan çıkan her günah, “benlik” duygusundan kaynaklanır. Fenâyâ ermek, perdelerin kalkıp, gözün görmeğe başladığı bir tür ölüm halidir.⁹¹ Kur'an'da bu durum şöyle açıklanmıştır: “*Sen bundan gaflet içindeydin. Biz senden perdeyi kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir, der.*”⁹² Bu şekilde fenâyı, manevî makam ve hallerin en üst mertebesi olarak kabul eden ilk sûfî Ebû Yezîd el-Bistâmî'dir (ö.234/848).⁹³ Fenâ konusunda ortaya koyduğu önemli görüşleriyle bilinen Cüneyd-i Bağdadî, bu kavramı Allah'a varışın yolunu, usulünü ve bu hedefe ulaşmak için atılacak başarılı adımları gösteren bir rehber olarak tasvir eder. Böylece Cüneyd, ilahî varlığına kavuşmak isteyen muvahhidin, beşerî varlığından kurtulmak zorunda olduğunu ifade eder. Çünkü insan, ancak bu takdirde ilk varlığını idrak edebilir.⁹⁴

Neccâr-zâde'ye göre, manevî alanda hedefe ulaşmak ve hakikati elde etmek için yukarıda ifade edildiği üzere Allah'la kulu arasında perde olan “benlik”ten kurtulmak gerekir. Çünkü gerçek fenâ haline ulaşmak ancak “benlik” duygusunu yok etmekle mümkün olur.⁹⁵ Müellifimiz bunu şöyle vurgulamaktadır.

İskât-ı izâfât edemez ehl-i kuyûd
Tâ etmeyecek nefisle isbât-ı vücûd⁹⁶

Rızâ benlik vücûdun aşk meydânında mahv etdi
Ne varlıktan eser kaldı ne yoklukdan haber peydâ⁹⁷

İnsana manevî seyrinde ayakbağı olan “benlik”ten kurtulmak için mâsivâ/Allah'tan uzaklaştıran şeyleri talep etme anlayışı terkedilmelidir. Böyle yapılmazsa huzura ulaşamaz.

Râh-ı talebde eylemedin nefy-i mâsivâ
Olmaz huzûr-i yârda isbât-ı müdde⁹⁸

Terk-i matlabdır gürûh-i ehl-i aşkın matlabı
Muttahiddir ârife bûd ü nebûd-ı mâsivâ⁹⁹

⁹⁰ Nüzhet, *Menkıbe*, s. 87.

⁹¹ Nasr Hamid Ebu Zeyd, “Sûfî Düşüncesinde Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine – İbnü'l-Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an”, çev.: Ömer Özsoy, *İslâmiyat (Tasavvuf Özel Sayısı)*, c. II, sayı: 3, s. 30.

⁹² Kaf, 50/22.

⁹³ Ebu'l-Ala Afîfî, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1996, s. 154.

⁹⁴ Süleyman Ateş, *Cüneyd-i Bağdadî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1970, s. 91.

⁹⁵ Nüzhet, *Menkıbe*, ss. 87-88.

⁹⁶ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 86.

⁹⁷ *Aynı eser*, s. 3.

⁹⁸ *Aynı eser*, s. 72.

⁹⁹ *Aynı eser*, s. 77.

Fenâ halî amaç değil, belki hakikate ulaşma yolunda bir araçtır. Şurası unutulmamalıdır ki yalnız fenâ ile değil, birbirini tamamlayan iki ayrı makam olan fenâ ve bekânın bütünleştirilmesiyle hakikate ulaşılır.

Fenâyıla bekânın ittihâdı zâhir ü bâtın
Nümâyândır ülû'l-ebşâra remzi lâ vü illâda

Tehî sanma müessirden nev âsâr –ı şüûnâtı
Tecelliyât-ı Mevlâ'dır görünen zîr ü bâlâda¹⁰⁰

Sûfi idegör benliğini yokluğa tebdîl
Kaldır aradan varlığını var görünsün

Alâyiş-i gayriyyeti sil râh-ı nazardan
Ağyâra nigâh eyleme kim yâr görünsün¹⁰¹

Kasr-ı gülzâr-ı bekâ bi'llaha vasıl olmadı
Olmayan râh-ı muhabbetde **fenâ-ender-fenâ**¹⁰²

Tevhid ve Varlık

Tevhîd, tasavvufî düşüncenin en önemli meselelerinden biridir. Sûfilerin ortaya koydukları varlık anlayışları, aynı zamanda onların tevhîde ilişkin görüşlerini de yansıtmaktadır. Kimi sûfiler varlık anlayışlarını İbnü'l-Arabî'yle sistemleşen vahdet-i vücûd/tevhîd-i vücûdî, kimisi de vahdet-i şühûd/tevhîd-i şühûdiye yönelerek ifade etmişlerdir. Vahdet-i vücûdculara göre, esasen varlık birdir ve o Allah'ın varlığından başka bir şey değildir.¹⁰³ Vahdet-i şühûd anlayışını benimseyenlere göre ise, varlık özde bir olmasına rağmen gölge mahiyetinde de olsa Allah'ın dışındakilerin kendilerine has varlıkları vardır.¹⁰⁴

Müceddidiler, genellikle kurucu pîr Ahmed Farûkî Sirhindî'nin (ö.1034/1624) hararetle savunduğu vahdet-i şühûd anlayışı etrafında görüşlerini açıklamışlardır. Fakat Anadolu'da Müceddidiye öncesi Nakşbendîlerin genel görüşü haline gelen¹⁰⁵ vahdet-i vücûd anlayışının izleri daha sonra da devam etmiş ve burada Sirhindî'nin silsilesine bağlı sûfiler her iki anlayışın arasını uzlaştırma yönünde görüşlerini ortaya koymuşlardır. Her ne kadar bu doğrultudaki anlayışlarını vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühûdu uzlaştırma formatında sunmasalar da görüşlerinin birlikte değerlendirilmesinden böyle bir sonuç çıkarılabilmektedir. Nitekim Neccâr-zâde'nin şiirlerinde her iki görüşe de yer verilmiş ve birlikte sunulmuştur. Örneğin şu beyitte vahdet-i şühûdu yansıtan ifadelere yer verir:

¹⁰⁰ *Aynı eser*, s. 136

¹⁰¹ *Aynı eser*, s. 129.

¹⁰² *Aynı eser*, s. 211.

¹⁰³ Muhyiddin İbnü'l-Arabî, *Fusûsu'l-Hikem*, tahk.: Ebu'l-'Ala Afifi, 2. Bs., Beyrut 1980, ss. 76-77; Abdulgani en-Nablusî, *Ariflerin Tevhîdi*, çev.: Ekrem Demirli, İstanbul 2003, ss. 15, 19.

¹⁰⁴ Sirhindî, *Mektûbât*, c. III, mno: 43; Cavit Sunar, *İmâm-ı Rabbânî-İbn Arabî: Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şühûd Meselesi*, Ankara 1960, s. 82.

¹⁰⁵ Hamid Algar, "İlk Dönem Nakşbendî Geleneğinde İbnü'l-Arabî'nin Düşüncelerinin İzleri", çev.: Salih Akdemir, *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1991, c. V, sayı: 1, ss. 6, 8, 11-16; Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşbend: Hayatı, Görüşleri, Tarikati*, İstanbul 2002, s. 51.

Ben cemâl-i Zâtı her yüzden temâşâ eylerim
Tavr-ı didâr-ı tecelli rûy-i âdemdir bana¹⁰⁶

Alleme'l-esmâyı câmi'dir vücûdun nüshası
Âdem ol âdem yüzünden eyle kesb-i mübteğâ¹⁰⁷

Buna karşın Neccâr-zâde diğer bazı beyitlerinde vahdet-i vücüt anlayışının tam bir savunucusu olarak görülmektedir. Örneğin aşağıdaki beyitlerinde bu tutumunu açıkça ortaya koymuştur:

—Goft-gû-yi heme der vahdet-i Zât-ı baht best
Nisbet-i menkabet-i vahdet ü kesret heme ost¹⁰⁸

Gören nûr-ı cemâl-i Mutlak'ı mir'ât-ı eşyâda
Ma'iyyet sırrını idrâk eder sûretde ma'nâda¹⁰⁹

Göründü pertev-i vahdet bu fânûs-i mezâhirden
Eder şem'î cemâlinden nice şekl ü suver peydâ¹¹⁰

Ehl-i vahdet âlem-i kesretde buldu vahdeti
Bahr-ı zât esmâ müsemâmâdır sıfât-ı kibriya¹¹¹

Neccâr-zâde bir Müceddidi şeyhi olmasına rağmen, tevhîd ve varlık anlayışını yansıtan şiirlerinde çoğu zaman vahdet-i vücütçü bir yaklaşım ortaya koymaktadır. Ona göre, her şeyde tezahür eden Hakk'tır. İnsan ikiliği görmekten kurtulmalı ve tek olana bakmalıdır.

Mürtefi' oldu sırrın perde-i isneyniyet
Ehadiyyetde bürûz eyledi lâ vü illâ¹¹²

Her sıfâtın zâtı her zâtın sıfâtı Hakk durur
Cümle Hakk'dır görünen bu zulmet ü envârdan¹¹³

Neccâr-zâde'nin şiirlerindeki yoğunluğun ötesinde, vahdet-i vücûd ve vahdet-i şühud görüşlerinden her ikisi de tasvir edilen duruma göre ele alınmıştır. Bu iki anlayış birbirine zıtmış veya biri diğerinin alternatifi imiş gibi takdim edilmemiştir. Şiirlerin farklı beyitlerinde anlatılan hal neye işaret ediyorsa, onun tezahürü ifadelerle yansımıştır. *Dîvân*'ın pek çok kısmında bu durumu tespit etmek mümkündür.

Bigâne-i ülfet olma reha ile kesreti
Nur-i şühûd-i Hakk'la ol vahdet âşinâ¹¹⁴

Kıldı iskât-ı izâfât Habîb-i Ekrem
Mahz-ı tevhîd zuhûr eyledi mahv oldu sivâ

¹⁰⁶ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 161.

¹⁰⁷ *Aym eser*, s. 77.

¹⁰⁸ *Aym eser*, s. 217.

¹⁰⁹ *Aym eser*, s. 135.

¹¹⁰ Neccâr-zâde, *age*, s. 2; Nüzhet, *Menkıbe*, ss. 78-79.

¹¹¹ Neccâr-zâde, *age*, s. 211.

¹¹² *Aym eser*, s. 62.

¹¹³ *Aym eser*, s. 128.

¹¹⁴ *Aym eser*, s. 72.

Leyse fı'l-kevn sivâ'llâh olup cilve nümûn
Kalmadı keyf-i kemiyet 'adem oldu eşyâ'¹¹⁵

Yukarıdaki mısralarda vahdet-i vücûdun ifadeye yansıdığını açıkça görmekteyiz. Tevhidin esas olduğu ve Allah'ın mutlak varlığının dışında her şeyin yok hükmünde kabul edildiği ortaya çıkmaktadır. Yukarıda ifade edilen görüşleri birlikte değerlendirdiğimiz zaman, Neccâr-zâde'nin vahdet-i vücûd ve vahdet-i vücûdu mezceden bir anlayışa sahip olduğunu, böylece kendine özgün bir yorum ortaya koyduğunu söyleyebiliriz.

Güzel Ahlak

Neccâr-zâde'ye göre ahlak, övülen/hamîde ve yerilen/zemîme şeklinde iki kısımır. Övülen ve yerilen ahlakın neler olduğu çeşitli âyet ve hadislerde açıklanmıştır.¹¹⁶ Yerilen ahlak/ahlâk-ı zemîme; küfür, bidat, riyâ/gösteriş, kibir/büyükleme, hased/kıskançlık, buhl/cimrilik ve isrâf şeklinde yedi ana maddede özetlenmektedir. Sayılan bu yedi ahlâk-ı zemîme/yerilen ahlakın zıddı olan ahlâk-ı hamîde/övülen ahlak unsurları ise iman, Kitap ve Sünnet'e ittibâ/uyma, ihlâs, tevazu/alçak gönüllülük, nasihat, sehâ ve dengeli harcamadır.¹¹⁷ Övülen ahlak unsurlarıyla bezenmiş ve yerilen ahlak maddelerinden temizlenmiş olan güzel ahlak, insân-ı kâmilin özelliğidir.¹¹⁸ Tasavvufun hedefi ise, ahlaken kâmil/olgun insan yetiştirmektir. Çünkü insan-ı kâmilin sultanı Hz. Peygamber'e hitaben Kur'an'da "*şüphesiz sen yüce bir ahlaka sahibsin*"¹¹⁹ buyrulurken ahlâkî güzelliğin önemi vurgulanmıştır. Çünkü Hz. Peygamber "*Ben güzel ahlaka getirmek üzere gönderildim*"¹²⁰ buyurmaktadır. Sûfilerin hedefi ise, Hz. Peygamber'in tecrübe ettiği dinî hayatı örnek alarak yaşamaktır.¹²¹

Neccâr-zâde, tasavvufî incelik ve sırların ancak ahlâkî güzelleştirmekle elde edilebileceğini kabul etmektedir. Kendisine, "Bir kimsenin güzel ahlâkî terk ederek kalbî zikir yapması bir tenakuz mudur?" diye sorulduğunda, cevap olarak: Tarikata sülûk açısından tenakuz olmamakla beraber ahlâkî sorunları olan birisinin; zikrin sırlarından, kalbin hareket, bereket ve nurlarından nasipsiz kalacağını ifade ederek tasavvufî terbiyede güzel ahlâkın ne kadar önemli bir yeri olduğunu¹²² vurgulamıştır. Şiirlerinde de yer yer güzel ahlâkın örneği saydığı özelliklere telmihlerde bulunmuştur.

Yegâne fenn-i tasavvufda merd-i ârifdir
Cerîde-i kaleminden keşîdedir ihlâs¹²³

Tâc u tahtı terk eder mi dost vechin görmeyen

¹¹⁵ *Aynı eser*, s. 62.

¹¹⁶ Neccâr-zâde, *Risâle fı'l-i'tikâd ve'l-amel ve'l-ahlâk*, vr. 22a

¹¹⁷ *Aynı eser*, vr. 22b.

¹¹⁸ Azizüddin Nesefî, *Tasavvufî İnsan Meselesi: İnsân-ı Kâmil*, çev.: Mehmet Kanar, İstanbul 1990.s. 14.

¹¹⁹ Kalem, 65/4.

¹²⁰ Malik, *Muvatta*, Hüsnü'l-huluk, 8.

¹²¹ Ebu Nasr Serrâc et-Tûsî, *el-Luma'*, tahk.: Abdulhalim Mahmud, Taha Abdulkaki Surûr, Bağdad 1960, s. 133; Neccâr-zâde, *Risâle fı'l-i'tikâd ve'l-amel ve'l-ahlâk*, vr. 34a.

¹²² Nüzhet, *Menkıbe*, ss. 130-131.

¹²³ Neccâr-zâde, *Dîvân*, s. 105.

İbn-i vakt olmaz refik-i İbn-i Edhem olmayan¹²⁴

Sonuç

Neccâr-zâde Rıza Efendi'nin genelde XVIII. (h.XII) yüzyıl Osmanlı tasavvuf hayatında, özelde ise Nakşbendiyye-Müceddidiyye'nin yayılmasında önemli etkileri olduğu tespit edilmiştir. O, Anadolu'daki Müceddidiyye silsilesinin XIX. (h.XIII) asra taşınmasında öncü şahsiyetlerden biridir. Özellikle Müceddidiyye mensubu olmasının yanında, farklı tarikatlardan aldığı tasavvufî eğitim ve icazetleri sayesinde, kendisinden sonraki silsilede yer alanlar için bir gelenek oluşturacak bazı uygulamaları olmuştur. Bu meyanda Neccâr-zâde'nin genelde vahdet-i şühûd anlayışını benimseyen Müceddidiyye geleneğine mensup olmasına rağmen, bu tarikatın pîri İmâm-ı Rabbânî'nin eleştirdiği vahdet-i vücûd anlayışını da benimsemiş ve savunmuştur. Aynı zamanda Müceddidiyye'nin esaslarından olan sessiz/hafî zikrin yanında, Celvetiyye'nin âdâbına uygun olarak sesli/cehrî zikir yaptırması ve bunu gelenek haline getirmesi oldukça dikkat çekicidir. Neccâr-zâde, icazetli Mesnevîhân olarak tekkesinde *Mesnevî* okutmuştur. Onun tekkesinde uygulayarak geliştirdiği bu gelenek, kendisinden sonraki silsilede yer alan şeyhler tarafından XIX. Yüzyılın ilk çeyreğine kadar devam ettirilmiştir. Neccâr-zâde'nin şairlik yönü ise edebî açıdan başka çalışmayla ele alınması gereken önemli boyutudur. Burada bir makale çerçevesinde ortaya koyduğumuz üzere, Neccâr-zâde'nin *Dîvân*'ında yer alan şiirlerinde pek çok tasavvufî mesele ele alınmıştır.

Abstract

[Halil İbrahim Şimşek, "A Mesnevihan Mujaddidi Shaykh: The Life and Views of Neccarzade Mustafa Rıza", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Ankara 2005, Y. 6, V. 14, pp. 159-178]

Neccarzade Mustafa Rıza's Life and Sufi Views

This article examines the life and views of a Mujaddidi shaykh and mesnevihan, Neccarzade Mustafa Rıza (d.1159/1746), who lived in the eighteenth century in Anatolia. He affiliated himself with Arabzâde Muhammad İlmî. The latter person was a disciple of Muhammad Samarqandî, who was a Mujaddidi shaykh in Istanbul. Neccâr-zâde Mustafa Rıza was not only a Mujaddidi shaykh but also a Sufi poet, writer and mesnevihan. He wrote a *Dîvân* that contains about 2250 couplets. He practiced both silent and vocal *dhikr* at his taqqa Beşiktaş, the former being adopted by the Mujaddidi Sufis and the former by the Jalwatî Sufis. He tried to harmonize between the doctrine of *wahdat al-wujûd* and *wahdat al-shubûd*, although he was a Mujaddidi shaykh. The *Mathnavî*-reading tradition, continued by him in his lineage, was continued by his successors after his death. His lineage is continued by his disciples until the early nineteenth century.

Keywords: Naqshbandiyyah, Mujaddidiyyah, Neccâr-zâde Mustafa Rıza, Masnawîhân, Sufism

Bibliyografya

Abu Manneh, Butrus, "19. Yüzyıl Başlarında Osmanlı'da Nakşî-Müceddidilik", çev.: Hür Mahmut Yücer, *Tasavvuf*, Ankara 2004, sayı: 12, ss. 265-292.

¹²⁴ *Aynı eser*, s. 362.

Afifi, Ebu'l-Ala, *Tasavvuf: İslâm'da Manevî Hayat*, çev.: Ekrem Demirli, Abdullah Kartal, İz Yay., İstanbul 1996,

Algar, Hamid, "İlk Dönem Nakşebendî Geleneğinde İbnü'l-Arabî'nin Düşüncelerinin İzleri", çev.: Salih Akdemir, *İslâmî Araştırmalar*, Ankara 1991, c. V, sayı: 1, ss. 1-20.

Ali Safi b. Hüseyin Vaiz el-Kaşifi, *Reşebât-ı 'ayni'l-bayât*, çev.: Maruf b. Şerif, İstanbul 1256 h.

Arap-zâde Muhammed İlmî, *Mizânü't-tarîk*, Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi, no: 6542/2.

Ateş, Süleyman, *Cüneyd-i Bağdâdî: Hayatı, Eserleri ve Mektupları*, Sönmez Neşriyat, İstanbul 1970.

Ayvansarâyî, Hüseyin, *Hadîkatü'l-cevâmî*, Matba'a-i 'Amire, I-II, İstanbul 1281h., c. II, ss. 91-92.

El-Bağdadî, İsmail Paşa, Hediyyetü'l-'arifin esmâu'l-müellifin ve asâru'l-musannifin, Daru'l-Fikr, I-II, Beyrut 1990.

Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Matba'a-i Amire, İstanbul 1333h., c. II, s. 187.

Büyük Türk Klasikleri, "Neccar-zade Şeyh Rıza", Ötüken Yay., İstanbul 1988, c. VIII, ss. 311-313.

Danacı, Tülin, *Neccâr-zâde Şeyh Rıza ve Dîvânı*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1988.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid, "Sûfi Düşüncesinde Hakikat-Dil İlişkisi Üzerine – İbnü'l-Arabî'de Dil, Varlık ve Kur'an", çev.: Ömer Özsoy, *İslâmiyat (Tasavvuf Özel Sayısı)*, c. II, sayı: 3

Gündoğdu, Cengiz, "Mevlânâ'nın Şathiye Türünde Yazdığı Bir Gazelinin Şerhi: Şerh-i Ebyât-ı Celâleddîn-i Rûmî", *Tasavvuf*, Ankara 2002, c. III, sayı: 8, ss. 25-46.

İbnü'l-Arabî, Muhyiddin, *Fusûsu'l-Hikem*, tahk.: Ebu'l-Ala Afifi, 2. Bs., Daru'l-Kitâbi'l-Arabi, Beyrut 1980.

İsen, Mustafa, *Ötelerden Bir Ses: Divan Edebiyatı ve Balkanlarda Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler*, Akçağ Yay., Ankara 1997.

Kam, Ferid, *Vahdet-i Vücûd*, sad.: Ethem Cebecioğlu, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1994.

Kehhâle, Ömer Rıza, *Mu'cemü'l-müellifin*, Müessesetü'r-Risâle, I-IV, Beyrut 1993.

Kılıç, Mahmut Erol, *Sûfî ve Şiir: Osmanlı Tasavvuf Şiirinin Poetikası*, İnsan Yay., İstanbul 2004.

----, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, İstanbul 199, c. XX, ss. 493-516.

el-Kuşeyrî, Abdülkerim, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, tahk.: Ali Abdulhamid Baltacı, 3. Bs., Daru'l-Hayr, Beyrut 1997

Mehmed Şemseddin, *Bursa Dergahları: Yedigâr-ı Şemsî*, haz.: Mustafa Kara, Kadir Atlansoy, Uludağ Yay., Bursa 1997.

Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmânî: Tezâkire-i Meşâbir-i Osmâniyye*, I-IV, İstanbul 1890, c. IV, s. 429.

Muallim Naci, *Osmanlı Şâirleri*, haz.: Cemal Kurnaz, MEB Yay., İstanbul 1995.

Muhammed Rüstem Raşid, *Dürrü'l-müntebab min babri'l-edeb fî tercemeti silsileti'z-zehab*, Matba'a-i Amire, İstanbul 1274/1857.

Muhammed-i Semerkandî, *Muhtasarü'l-velâye*, çev. Neccâr-zâde Mustafa Rıza, İstanbul 1273h.

- Muslu, Ramazan, *Osmanlı Toplumunda Tasavvuf: 18. Yüzyıl*, İnsan Yay., İstanbul 2003.
- Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, *Tubfe-i Hattâtîn*, tahk.: Mahmud Kemal İnal, İstanbul 1928.
- , el-'Ukûdu'l-lü'lüyye fî tarîki's-sâdâti'l-Mevleviyye, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 379.
- , *Mecelletü'n-nisâb fî'n-neseb ve'l-künâ ve'l-elkâb*, Süleymaniye Ktp., Halet Efendi, no: 628, (Tıpkı Baum, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000).
- en-Nablusî, Abdulgani, *Ariflerin Tevhidi*, çev.: Ekrem Demirli, İz Yay., İstanbul 2003.
- Neccâr-zâde Mustafa Rıza, *Dîvân-ı Neccâr-zâde: Zubûrât-ı Mekkîyye*, Matbaatü'l-Amire, İstanbul 1262/1845.
- , *Risâle fî'l-'tikâd ve'l-amel ve'l-ablâk*, Süleymaniye Ktp., Laleli, no: 3749
- Nesefî, Azizüddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsân-ı Kâmil*, çev.: Mehmet Kanar, Dergah Yay., İstanbul 1990.
- Ömer Nüzhet, *Menkabetü'l-enliyâyîyye fî ahvâli'r-Rızâîyye*, Matba'a-i Amire, İstanbul 1273/1858.
- Özdamar, Mustafa, *Dersâdet Dergâhları*, Kırk Kandil Yay., İstanbul 1994.
- Özdemir, Mehmet, *Neccâr-zâde Rıza Dîvânı'nın Edisyon Kritisî*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 1999.
- Ramiz Efendi, *Adâb-ı Zurefâ*, haz.: Sadık Erdem, Atatürk Kültür Merkezi Yay., Ankara 1994.
- Salim Efendi, *Tezkîretü's-suara*, İkdâm Matbaası, İstanbul 1315h.
- Semerkandî, Muhammed, *Muhtasarü'l-velâye*, Millet Kütüphanesi, Ali Emiri, Şer'iyye-Farsça, no: 962
- Schacht, Joseph, "Şeri'at", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul 1969, c. XI, ss. 429-435.
- Sihrindî, Ahmed Farûkî (İmam-ı Rabbani), *Mektûbât-ı İmâm-ı Rabbânî*, çev.: Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin, Litoğrafya Matbaası, I-III, İstanbul 1270/1853.
- Snir, Reuven, "Modern Arap Şiirinde Yeni Sûflük", çev.: Halil İbrahim Şimşek, *Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Çorum 2002, c. I, sayı: 1, ss. 366-377.
- Sunar, Cavit, İmâm-ı Rabbânî-İbn Arabî: Vahdet-i Vücûd-Vahdet-i Şühûd Meselesi, Resimli Posta Matbaası, Ankara 1960.
- Şeyhî Mehmed, *Vakayi'u'l-fudala*, neşir: Abdulkadir Özcan, c. II, İstanbul 1989.
- Şimşek, Halil İbrahim, *Osmanlı'da Müceddidiilik: XII/XVIII. Yüzyıl*, Suf Yay., İstanbul 2004.
- Tabib-zâde Zakir Şükrü, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihî", *İslâm Medeniyeti Dergisi*, İstanbul 1981, c. V, sayı: 1, ss. 81-101.
- , *Silsile-nâme-i Aliyye-i Meşâyih-i Sâfiyye*, Hacı Selim Ağa Ktp., Hüdayi, no: 1098.
- Tanman, M. Baha, "Neccâr-zâde Tekkesi?", *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi*, c. VI, ss. 59-60.
- Tosun, Necdet, *Bahâeddîn Nakşibend: Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İnsan Yay., İstanbul 2002
- Tokâdî, Mehmed Emîn, *Şerb-i Beyt-i Mesnevî*, Millet Ktp., Ali Emîrî-Şer'iyye, no: 1103.
- Trabzonî, Kösec Ahmed, *Tuhfetü'l-abbâb fî's-sülûk ilâ tarîki'l-ashâb*, Çorum Hasan Paşa Ktp., no: 788/4.

et-Tûsî, Ebu Nasr Serrâc, *el-Luma'*, tahk.: Abdulhalim Mahmud, Taha Abdalbaki Surûr, Daru'l-Müsennâ, Bağdad 1960

Uçman, Abdullah, "Neccâr-zâde Şeyh Rıza", *Sababeden Günümüze Allah Dostları*, Şule Yay., İstanbul 1995, c. VIII, ss. 370-371.

Vassaf, Hüseyin, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerb-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, no: 2306, c. II.

Zakir Şükrü, "İstanbul Tekkeleri Silsile-i Meşayihî", haz.: Şinasi Akbatu, *İslâm Medeniyeti Dergisi*, İstanbul 1981, c. V, sayı: 1, s. 86.